

Μακεδονικά

Τόμ. 4, Αρ. 1 (1960)

Ο Βυζαντινός ζωγράφος Καλλιέργης

Γ. Ι. Θεοχαρίδης

doi: [10.12681/makedonika.697](https://doi.org/10.12681/makedonika.697)

Copyright © 2014, Γ. Ι. Θεοχαρίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Θεοχαρίδης Γ. Ι. (1960). Ο Βυζαντινός ζωγράφος Καλλιέργης. *Μακεδονικά*, 4(1), 541-543.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.697>

στερά άνοιξαν οί Τούρκοι και χωρίς νά τόν πετύχη καμμιά σφαίρα πρόλαβε και έπιασε τό βουνό και γλύτωσε· οί άλλοι 39 σκοτώθηκαν όλοι εκεί στη γκορτσιά.

“Όταν έδόθη ή διαταγή νά γυρίσουν οί χριστιανοί στα χωριά τους, εκάλεσαν τούς μουχτάρηδες νά παρουσιασθούν εις τās αρχάς. Τότε στη Λόκοβη την τιμητική αυτή θέσι την είχε κάποιος όνόματι Γερο - Χρήστος, επί πολλά χρόνια μουχτάρης. Συνεννοήθηκαν λοιπόν τρεις τέσσαρες από διάφορα χωριά νά παρουσιασθούν μαζί ένωμένοι και στον δρόμο ένας από αυτούς έπρότεινε νά σκεφθούν τί θά έπρεπε νά ειπουν εκεί πού θά παρουσιασθούν. Τότε ό Γερο - Χρήστος τούς ειπε «ās πάμε πρώτα στον άγā νά δούμε τί θά μάς πη και ύστερα θά άπαντήσουμε’ από τώρα τί βιάζεσθε.»

“Όταν οί μουχτάρηδες παρουσιάσθηκαν, τούς έδωσαν διαταγή νά συμμαζετουδν όλοι στα χωριά τους, και οί μουχτάρηδες ύποσχέθηκαν νά εκτελέσουν τη διαταγή. Ξεκίνησαν λοιπόν και μάζευαν ¹ ό καθένας τούς δικούς του από τά διάφορα μέρη πού βρισκονταν....»

I. K. ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΚΑΛΛΙΕΡΓΗΣ

¹ Από της έποχής του άεμνήστου Σπ. Λάμπρου είναι γνωστόν τό όνομα του Βυζαντινού ζωγράφου Καλλιέργη, του ζωγραφήσαντος τό 1315 τόν ναόν του Σωτήρος Χριστού εις την Βέροιαν.² Τό όνομα του ζωγράφου Καλλιέργη εύρίσκετο εις έπιγραφήν, χαραγμένην επί λίθου εις την είσοδον του ναού, όπως αναφέρουν οί δημοσιεύσαντες παλαιότερον την έπιγραφήν.³ Ό Λάμπρος, χωρίς νά ίδη τόν λίθον και την έπιγραφήν, όλλα παρατηρήσας ότι ή μέχρι τότε καταλογάδη δημοσιευομένη έπιγραφή είναι πράγματι έμμετρος, άνεδημοσίευσε ταύτην εις στίχους εκ της τελευταίας κατά την έποχήν του δημοσιεύσεώς της εις την Ίσβέστια του έν Κωνσταντινουπόλει Ρωσικού αρχαιολογικού Ίνστιτούτου.⁴ Είναι περίεργον ότι ό Λάμπρος όνομάζει τόν ναόν της Βεροίας, ένθα εύρίσκετο ή έπιγραφή, «ναόν της Παναγίας της Περιβλέπτου»,⁵ ένφ ό ναός έν τη έπιγραφη όνομάζεται ρητώς «της Άναστάσεως Χριστού» και είναι γνωστός τόσον εις τούς παλαιότερον ιδόντας δήτην επί τόπου τόν λίθον και δημοσιεύσαντας την έπιγραφήν, όσον και σήμερα, ως ναός του Σωτήρος Χριστού.⁶

Διά την εύκολίαν του άναγνώστου έπαναλαμβάνομεν τό κείμενον της έπιγραφης, όπως τό έδημοσίευσεν ό Σπ. Λάμπρος :

*Ξένος Ψαλιδās (ή Ψαλιδας) ναόν θεού έγείρει
 ἄρσειν ζητών τών πολλών έγκλημάτων
 της Άναστάσεως Χριστού όνομα θέμενος*

¹ Διά την χορηγηθείσαν άμνηστειάν βλέπε Β α σ δ ρ α β έ λ λ η ν, ένθ' άν. σ. 99 έξ. και 273. Τό φερμάριον περι άμνηστείας φέρει χρονολογίαν 17 Ζιλ Καντέ 1237 (5 Αδγούστου 1822).

² Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, “Ελληνες ζωγράφοι πρό της Άλώσεως. Νέος Έλληνομνήμων Ε” [1908], σ. 279 - 281.

³ Βλ. τās παλαιās δημοσιεύσεις παρά Λ ά μ π ρ ο υ, ένθ' άνωτ., σ. 280.

⁴ Τόμ. 4 [1899], τεύχος γ', σ. 129.

⁵ “Ενθ' άνωτ. σ. 279.

⁶ Π. χ. Μ. Δ ή μ ι τ σ α, “Η Μακεδονία έν λίθις φθεγγομένοις και μνημείοις σφζομένοις. Έν Αθήναις 1896, τόμ. Α', σ. 87, άριθ. 112.

Εὐφροσύνη σύνεβρος (= σύννευος) τοῦτον ἐκκληροῦ.
 Ἱστοριογράφος ὄνομα Καλλιέργης
 τοὺς καλοὺς καὶ κοσμίους ἀπαδέλφους μου
 ὅλης Θεσσαλίας ἄριστος ζωγράφος.
 Πατριαρχικὴ χεὶρ καθιστᾷ τὸν ναὸν
 τοῦ μεγάλου βασιλέως Ἀνδρονίκου
 Κομνηνοῦ τοῦ Παλαιολόγου ἐν ἔτει [,] ωκη'.

Σήμερον, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ὁ ἔφορος βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης κ. Στ. Πελεκανίδης ἐτοιμάζει μελέτην περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ τῆς Βεροίας καὶ ἀναδημοσιεύει μὲ διορθώσεις καὶ παρατηρήσεις τὴν ἀνωτέρω ἐπιγραφὴν, λαμβάνων αὐτὴν ἐκ τοιχογραφίας ἐν τῷ ναῷ, ἐνῶ οἱ παλαιοὶ ἐκδίδουσι ὡμίλου περὶ λίθου.¹ Ἴσως ἡ ἐπιγραφὴ ὑπῆρχε δις εἰς τὸν ναόν, χαραγμένη ἐπὶ λίθου ἀνωθεν τῆς εἰσόδου καὶ ζωγραφημένη διὰ χρώματος ἐντός τοῦ ναοῦ, ὡς τοῦτο συμβαίνει καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας τῶν Χαλκῶν τῆς Θεσσαλονίκης.²

Τὸ ὄνομα Καλλιέργης (Καλλιέργης ἢ Καλλέργης) εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς ἐν Κρήτῃ ὁμωνύμου οἰκογενείας, ἣ ὁποία ἠγωνίσθη ἠρωϊκῶς κατὰ τῶν Βενετῶν κατακτητῶν τῆς νήσου. Ὅπως ὁμως ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ κ. Συγγόπουλος, ὁ ζωγράφος τῆς Βεροίας Καλλιέργης, ἐκτός μακρινῆς καταγωγῆς, δὲν φαίνεται να ἦτο Κρής καὶ καυχόμενος ὡς ὁ ἄριστος ζωγράφος πάσης Θεσσαλίας (=Μακεδονίας) οὐδεμίαν μνείαν ποιεῖται τῆς Κρήτης. Ἐξετάζων δὲ περαιτέρω ὁ κ. Συγγόπουλος ὁμοιότητος τοῦ ἔργου τοῦ Καλλιέργη εἰς τὸν Χριστὸν τῆς Βεροίας πρὸς τοιχογραφίας καὶ μωσαϊκὰ συγχρόνων ναῶν τῆς Θεσσαλονίκης διατυπώνει μὲ μετριοφρονα ἐπιφύλαξιν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ Καλλιέργης ἦτο πιθανῶς Θεσσαλονικεὺς ἢ τοῦλάχιστον ἐξέμαθε τὴν τέχνην του ἐν Θεσσαλονικίῃ.³

Ἐπιβεβαιῶσιν τῆς ὑποθέσεως ταύτης τοῦ κ. Συγγόπουλου ἀποσκοπεῖ νὰ φέρῃ τὸ παρὸν σημείωμα. Ἐμεῖν δηλαδὴ τυχαίως ἀπαρτήθητον ὅτι εἰς σύγχρονον σχεδὸν δημοσιευμένον ἀγιορειτικὸν ἔγγραφον μαρτυρεῖται ἐν Θεσσαλονικίῃ ζῶν ζωγράφος Γεώργιος Καλλιέργης. Εἰς ἔγγραφον τῆς μονῆς Χελανδαρίου τῆς 9 Νοεμβρίου τοῦ 1322, ἑπτὰ μόλις ἔτη μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ Χριστοῦ τῆς Βεροίας, ὁ Ἀλέξανδρος Δούκας ὁ Σαραντηνὸς καὶ ἡ σύζυγος του Καλὴ πολὺν πρὸς μοναχοὺς τῆς μονῆς Χελανδαρίου τρεῖς οἰκίας των, κειμένας ἐν Θεσσαλονικίῃ καὶ εἰς τὴν συνοικίαν τοῦ Ἁγίου Παραμόνου. Ἡ πώλησις γίνεται ἐνόπιον καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἐξῆς μαρτύρων: «...τοῦ ἀπὸ τοῦ Θεσσαλονικαίου μεγάλου ἀλλαγίου κῆρ Μιχαὴλ τοῦ Χαμαιδράκοντος, τοῦ ζωγράφου κῆρ Γεωργίου τοῦ Καλλιέργη, τοῦ πρωτομαϊστορος τῶν οἰκοδόμων κῆρ Γεωργίου τοῦ Μαμαρά...».⁴ Τὸ ἔγγραφον ὑπογράφει (στ. 113) «ὁ μεγαλοναΐτης σκεοφυλάξ καὶ βαβουλ-

¹ Οὕτω Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 88. Λ ἄ μ π ρ ο ς, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 281.

² Βλ. Δ. Ε. Εὐ ἀ γ γ ε λ ἰ δ ῆ, Ἡ Παναγία τῶν Χαλκῶν. Θεσσαλονικὴ 1954. Δημοσιεύματα τῆς Ἐταιρείας τῶν Φίλων τῆς Βυζαντινῆς Μακεδονίας, ἀριθ. 4, σ. 10, μὲ λάθος εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πρωτοσπαθαρίου κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς ζωγραφημένης ἐπιγραφῆς, Νικηφόρου ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ Χριστοφόρου. Κατὰ προφορικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Πελεκανίδου οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἐπιγραφὴ ἐπὶ λίθου, ἀλλὰ πρόκειται περὶ ἀρχικοῦ λάθους τῶν Ρώσων ἀρχαιολόγων. Τὸ ζήτημα ἐκφεύγει τῶν πλαισίων τοῦ παρόντος σημειώματος.

³ Βλ. A n d r é X y n g o p o u l o s, Thessalonique et la peinture Macédonienne. Athènes 1955, σ. 28 - 29.

⁴ Act. Chil. 84, στ. 62 κέ.

λάριος Δημήτριος ὁ Διαβασημέρης», πολὺ γνωστός ἐξ ἄλλων ἐγγράφων ἀξιωματοῦχος τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης.¹

Ὁ ζωγράφος τῆς Θεσσαλονίκης Γεώργιος Καλλιέργης, ὁ ἐμφανιζόμενος μετ' ἄλλων τιλοῦχων εἰς ἐγγραφον μετὰ τοῦ ἐπαγγελματικοῦ του τίτλου «ζωγράφος» ἐπὶ τῆ μετὰ τὴν ἀποπεράτῳιν τοῦ Χριστοῦ τῆς Βεροίας, πρέπει νὰ εἶναι ὁ «ἀριστος ζωγράφος πάσης Θειταλίας» τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ναοῦ. Ὁτῶ ἐπιβιβαιοῦται ἡ ὑπόθεσις τοῦ κ. Συγγοποῦλου, ὅτι ὁ Καλλιέργης τῆς Βεροίας, ἐάν δὲν εἶναι Θεσσαλονικεύς, εἶχε τοῦλάχιστον ἐν Θεσσαλονίχῃ καὶ ἐκεῖ ἐξέμαθε τὴν τέχνην του. Τοῦτο ἀποτελεῖ μίαν ἀκόμη ἐνδειξιν, ὅτι ἐκ Θεσσαλονίκης ἐξεκίνησαν οἱ ζωγράφοι τῆς λεγομένης μακεδονικῆς σχολῆς, οἱ ζωγραφῆσαντες καὶ ἐκκλησίας τῆς Σερβίας.

Ο ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑΣ ΕΝ Τῆ ΒΑΣΙΛΙΚῆ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἐντὸς τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης καὶ εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ ναοῦ εὐρίσκειται, ὡς γνωστόν, τοιχογραφία, παριστάνουσα ἱστορικὴν σκηνὴν καὶ διακοπτομένη εἰς τὸ μέσον αὐτῆς ὑπὸ διανοιχθέντος εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην ἐπὶ Τουρκοκρατίας παραθύρου. Ἡ τοιχογραφία αὐτὴ ἀπεκαλύφθη κατὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ, στερεώσεως καὶ ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης τοῦ μνημείου μετὰ τὴν καταστρέψασαν αὐτὸ τὸν Αὐγουστον τοῦ 1917 μεγάλην πυρκαϊάν τῆς πόλεως. Ἀντιγραφεῖσα πιστότατα καὶ κατὰ τὰ δύο τμήματά της εἰς ὕδατογραφίαν, ἀποκειμένην σήμερον εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, ὑπὸ τοῦ ζωγράφου Ζιλλιερόν, ἐδημοσιεύθη διὰ πρώτην φορὰν εἰς δύο πίνακας ὑπὸ τοῦ διευθύνοντος τότε τὰς ἐν τῷ ἡρειωμένῳ ναῷ ἐργασίας Γ. Α. Σωτηρίου.² Ἡ δημοσίευσις ἐπανελήφθη κατὰ τὸ ἀριστερὸν τμήμα της πολλάκις καὶ μάλιστα εἰς ἐγχρωμον φωτογραφίαν³ καὶ τελευταίως περιελήφθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Σωτηρίου καὶ τῆς συζύγου του εἰς τὴν ὀριστικὴν περὶ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου μελέτην των εἰς δύο ἐγχρώμους καὶ μὴ πίνακας ἐκ τοῦ πρωτοτύπου καὶ ἐκ τοῦ ἀντιγράφου τοῦ Ζιλλιερόν.⁴ Ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ τῆς παραστάσεως τῆς τοιχογραφίας εἰς τὸ βιβλίον τῶν Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου⁵ καθιστᾷ ἀρετὴν τὴν ἀπλὴν ὑπόμνησιν ἐνταῦθα, ὅτι εἰς μὲν τὸ ἀριστερὸν ὡς πρὸς τὸν θεατὴν τμήμα τῆς εἰκόνας παριστάνεται θριαμβευτικὴ εἴσοδος εἰς πόλιν ἐφίππου αὐτοκράτορος, εἰς δὲ τὸ δεξιὸν τὸ ἐσωτερικὸν βασιλικῆς πλήρους γυναικοπαίδων, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσῆλθον ἔνοπλοι ἐπιδρομεῖς, ἐνῶ εἰς τὸ βάθος τῆς ὅλης εἰκόνας διακρίνονται καπνοὶ καὶ φλόγες καιομένης πόλεως.

¹ Π.χ. Act. Chil. 27, 165 καὶ 178 - 28, 80 καὶ 91 - 29, 83 κ. ἄ.

² Εἰς τὴν ἐκθεσὶν του περὶ τῆς προσόδου τῶν ἐργασιῶν: Συμπλήρωμα Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου 4 (1918), σ. 26 - 27 καὶ πίν. 13 καὶ 14.

³ Γ. Α. Σ ω τ η ρ ί ο υ, Ὀδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν. Ἀθῆναι 1924, σ. 11 - 12. G. S o t i r i o u, Guide du Musée Byzantin d' Athènes, 1932. Edition française par O. Merlier, σ. 156. εἰκ. 85, ὅθεν παρελήφθη εἰς τὸ βιβλίον τοῦ A. G r a b a r, L' empereur dans l' art byzantin. Paris 1936, πίν. VII, 2. (Μόνον τὸ ἀριστερὸν τμήμα, ἐγχρωμον).

⁴ Γ. καὶ Μ. Σ ω τ η ρ ί ο υ, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Ἐν Ἀθῆναις 1952, σ. 207 - 9 καὶ πίν. 78 - 9 (ἀμφότερα τὰ τμήματα καὶ ἐγχρωμα). (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἀριθ. 34).

⁵ Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, σ. 207 - 8.